

УДК: 371.3:811.161.2

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-11

О.В. ХОМЕНКО,

учитель української мови та літератури вищої категорії Глухівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 6

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ УЧНІВ

Розкрито та описано питання формування дослідницьких умінь на уроках української мови та літератури, висвітлено сутність дослідницької діяльності, подано основні визначення цієї категорії та сформульовано власне бачення щодо трактування цього поняття.

Окреслено групу принципів, що відповідають вимогам дослідницького навчання та сприяють формуванню дослідницьких умінь учнів у процесі вивчення української мови та літератури.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури та власного педагогічного досвіду визначено основні методи, що сприяють формуванню в учнів аналітичних здібностей, умінь порівнювати, класифікувати та узагальнювати інформацію.

Розкрито етапи організації дослідницької роботи учнів у закладах загальної середньої освіти шляхом послідовного інтегрування науки й навчально-виховного процесу.

Однією з ефективних форм проведення занять з української мови та літератури в процесі формування дослідницьких умінь визначено урок-дослідження. Подано його структуру, охарактеризовано основні етапи.

Доведено, що використання елементів проблемних, пошукових, дослідницьких, евристичних методів робить процес навчання більш продуктивним. Розвиток дослідницьких умінь і навичок учнів допомагає досягти певних цілей: підняти інтерес учнів до навчання, мотивувати їх на досягнення більш високих результатів.

Ключові слова: дослідницькі вміння, дослідницька діяльність, заклад загальної середньої освіти, українська мова та література, компетентність.

Трансформаційні зміни в сучасному суспільстві формують потребу у випускниках, спрямованих на саморозвиток та самореалізацію, які вміють оперувати набутими знаннями, володіють розвиненими пізнавальними потребами, умінням орієнтуватися в інформаційному просторі. Саме тому формування в учнів ключових компетенцій, спираючись на технологію дослідницької діяльності, в умовах закладу загальної середньої освіти є важливим компонентом освітнього процесу.

Концепція Нової української школи ґрунтується на компетентнісному підході до організації навчальної діяльності. Компетентності визначаються як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, проводити професійну та подальшу навчальну діяльність. Тобто формується ядро знань, на яке будуть накладатися вміння цими знаннями користуватися, а також цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи в професійному та приватному житті [2].

Використання компетентнісного підходу базується на розумінні того, що прогрес людства залежить не стільки від економічного зростання, скільки від рівня розвитку особистості, що передбачає перехід від класичного поняття «ресурси особистості» до поняття «компетентності».

тентність особистості». Компетентнісний підхід акцентує увагу на результаті освіти, і підсумком є не кількість отриманої інформації, а здатність діяти в різних проблемних ситуаціях [7].

Українська мова та література відіграють фундаментальну роль у процесі формування життєво необхідних компетенцій: грамотного та логічного викладу думок, здібності до аналізу, успішної комунікації. Уроки словесності покликані вирішувати не лише завдання навчання, означені державною програмою, а й виховання креативної, творчої особистості з активною життєвою позицією.

Відповідно перед учителем-словесником постає завдання не просто навчити учнів розуміти правила української мови та здійснювати аналіз літературних творів, але й користуватися рідною мовою як засобом, що забезпечує процес розвитку особистості в усіх життєвих сферах.

Система освіти суттєво змінилася, що, у свою чергу, вимагає від учителів перегляду форм і методів викладання навчальних дисциплін. Якщо учень отримає в школі дослідницькі навички орієнтування в інформаційному потоці, навчиться аналізувати та узагальнювати, порівнювати факти, розуміти ключові моменти, робити висновки та підсумки, йому буде простіше адаптуватися в соціумі.

Саме тому важливою складовою навчання молодого покоління є оволодіння учнями низкою компетенцій, однією з яких є дослідницька.

Погоджуємося з думкою дослідниці І. Олійник, що в діяльності особистості дослідницька поведінка виступає універсальною характеристикою, що пронизує всі інші види діяльності. Цей конструкт виконує найбільш важливі функції в розвитку пізнавальних процесів усіх рівнів, набутті соціального досвіду, соціальному розвитку та становленні особистості [6].

Сучасний стан суспільного розвитку, динамічні зміни в усіх життєвих сферах зумовлюють потребу соціуму у формуванні особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, творчих здібностей, спроможну до створення та засвоєння інноваційних процесів. Вирішення окресленого завдання, перш за все, постає перед освітніми установами та вимагає принципово нових підходів до навчання, постійного перегляду та вдосконалення форм, методів і засобів навчання.

Дослідницьку діяльність ми визначаємо як сучасний інноваційний метод навчання, що включає в себе внутрішньопредметні та міждисциплінарні зв'язки та забезпечує високу інформаційну системність у процесі засвоєння навчального матеріалу, сприяє розвитку творчого мислення, мовної та комунікативної компетенції.

Поняття «дослідницькі вміння» трактуємо як системну якість особистості, що інтегрує в собі аналітико-синтетичні, інформаційні, креативні та комунікативні вміння (рис. 1); сукупність цілеспрямовано підібраних теоретичних знань (уявлення про дослідження, етапи його реалізації та базовані на них практичні дії та операції, аналіз та узагальнення інформації, виділення головного та другорядного в дослідженні тощо), що покликані забезпечити формування процесуальної мотивації в учнів до дослідницької діяльності та процесу пізнання.

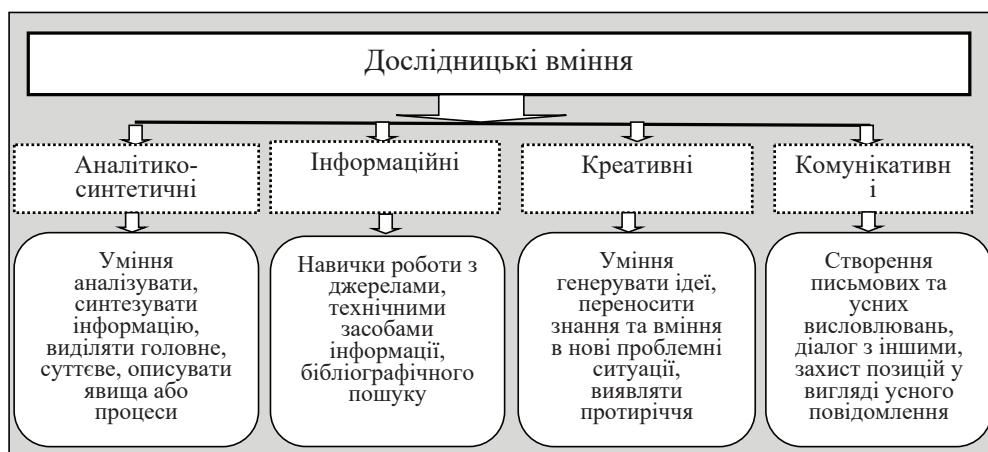

Рис. 1. Дослідницькі вміння

Освітній стандарт спрямовує на дослідницький аспект навчання та перевагу активних методів, оскільки включення учнів у дослідницьку діяльність сприяє не тільки розвитку дослідницьких та творчих умінь, здатності ставити мету, конструювати необхідні знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, але й оволодівати новими технологіями роботи з інформацією, презентувати результати власної дослідницької діяльності, розвивати здібності до рефлексії.

Переконані, що дослідницька діяльність на уроках української мови та літератури – це знайомство учнів з методами наукового пізнання, важливий засіб формування наукового світогляду, розвитку мислення, пізнавальної активності та креативності. Саме дослідницька діяльність сприяє формуванню процесуальної мотивації; ґрунтовних, міцних практичних знань; розширенню кругозору в різних сферах, що, у свою чергу, є потужним пусковим механізмом для саморозвитку, самоаналізу, самоорганізації.

В. Андреев дослідницькими вважає вміння застосовувати прийом відповідного наукового методу пізнання в умовах розв'язання навчальної проблеми [1].

Аналіз наукових джерел [3; 4] дозволив констатувати, що розвиток дослідницької компетентності передбачає реалізацію на уроках української мови та літератури певних дидактичних принципів, що сприяють розширенню педагогічного потенціалу. До основних ми віднесли такі:

- *принцип орієнтації на пізнавальні інтереси учнів* (полягає в тому, що дослідження – творчий процес, активізувати який можна лише за умови наявності пізнавального інтересу);
- *принцип усвідомленості* (розуміння мети, завдань, методів і самого процесу дослідження та його результатів);
- *принцип свободи вибору та відповідальності за навчання* (лише за умови реалізації цього принципу навчання може стати відповідним до індивідуальних цілей особистості);
- *принцип доступності* (здатність особистості виконати поставлене завдання, по завершенні якого виникає відчуття успіху від результату власної діяльності);
- *принцип опори на розвиток умінь самостійного пошуку інформації* (оволодіння елементарними здібностями пошуку, обробки та узагальнення інформації);
- *принцип самодіяльності* (передбачає оволодіння учнями перебігом вивчення та новими знаннями через особистий досвід у процесі самостійної роботи);
- *принцип експериментальності* (процес пізнання інформації за допомогою всіх аналізаторів);
- *принцип поєднання продуктивних та репродуктивних методів навчання* (передбачає, що мимовільно запам'ятовується матеріал, який включений в активну роботу мислення, але роль репродуктивних методів є важливою, оскільки не все, що мають засвоїти учні, вони повинні відкрити в ході самостійної діяльності, використання дослідницьких методів має поєднуватися з репродуктивними);
- *принцип природності* (дослідницька проблема має бути істинною, а не надуманою, має бути реальний інтерес до процесу дослідження);
- *принцип формування уявлень про динамічний характер знань* (зміст дослідницького навчання має будуватися так, щоб культурологічний досвід поставав перед учнями не у вигляді суми догм, непорушних законів та правил, а як живий механізм, що постійно розвивається).

У межах нашого дослідження цінними є висновки вченої Н. Недодатко, яка дослідницькі вміння трактує як складне психічне утворення (синтез дій інтелектуальних, практичних, самоорганізації та самоконтролю, засвоєних та закріплених у способах діяльності), яке лежить в основі готовності школяра до пізнавального пошуку й виникає в результаті управління навчально-дослідницькою діяльністю учнів [5].

Варто зазначити, що формування дослідницьких умінь не обмежується лише процесом пошукової діяльності, це передбачає ще й аналіз отриманих результатів, оцінку розвитку ситуації, формулювання гіпотез відповідно до подальшого розвитку.

Однією з ефективних форм проведення занять з української мови та літератури в процесі формування дослідницьких умінь вважаємо урок-дослідження, що полягає в організації спільної діяльності вчителя та учнів і пов'язане з вирішенням творчого, дослідницького

завдання та передбачає реалізацію певних етапів (рис. 2): 1) постановка проблеми; 2) дослідницько-пошуковий; 3) обміну інформацією; 4) обробки результатів, аналіз; 5) підбиття підсумків, рефлексія.

Головна мета уроків такого типу – формування дослідницьких навичок як універсального способу набуття нових знань, розвиток креативного мислення, активізація особистісної позиції учнів в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

Головним результатом такого уроку має стати інтелектуальний продукт, що виявляє певну істину в результаті дослідження.

Рис. 2. Структура уроку-дослідження

Розглянемо основні методи, що використовуються в процесі формування дослідницьких умінь на уроках української мови та літератури.

Однією з умов формування дослідницької діяльності, активізації розумової діяльності є систематичне використання методів проблемного навчання. Вважаємо, що проблемне навчання є ефективним засобом формування дослідницьких умінь в учнів, що полягає у створенні проблемних ситуацій та активній самостійній діяльності учнів щодо їх вирішення. У результаті такої роботи відбувається творче оволодіння професійними знаннями, навичками та розвиток розумових здібностей.

Переконані, що виконання завдань пошукового характеру сприяє формуванню в учнів умінь прогнозувати проблему, структурувати матеріал, отриманий у результаті власних спостережень та досліджень, уміння відстоювати власну позицію, отримувати нову інформацію на основі аналізу наявної.

У процесі реалізації проблемного навчання на уроках української мови та літератури використовуємо такі методи:

- проблемне викладення (відповідно до такого методу головна роль належить учителю, який формулює проблему, вказує на наявні протиріччя, визначає шляхи вирішення та доводить правильність обраного варіанта; цей метод є ефективним лише при поясненні складних тем, коли необхідно продемонструвати учням хід думок, логіку викладення матеріалу та аналіз);
- проблемний діалог (передбачає творчий процес засвоєння знань за допомогою навмисно створеного діалогу);
- проблемний аналіз (учням пропонується прочитати літературний твір та встановити, які проблеми висвітлено в ньому).

Крім того, до прийомів, що відіграють важливу роль у формуванні дослідницьких навичок та набутті знань, відносимо гру-дослідження – інтерактивну групову цілеспрямовану навчально-дослідницьку діяльність за спланованим моделюванням досліджуваних явищ, процесів, об'єктів, у якій усі учасники об'єднані спільною метою, завданням та сприяють розвитку в учнів швидкості реагування в нестандартній ситуації, логічного і креативного мислення.

Активно використовуємо на уроках української мови метод редагування, який розрахований на розвиток критичного мислення, творчих здібностей, засвоєння мовленнєвої структури різних стилів та навичок доцільного використання мовних засобів. У процесі редагування пропонуємо учням такі види робіт: заміна слів та конструкцій синонімічними, уведення в текст мовних елементів (нових слів, словосполучень, частин речень), усунення з тексту мовних елементів, спрощення речень (спрощення фраз, поділ великого речення на частини тощо).

Ще одним ефективним методом роботи з текстом є метод лінгвістичного експерименту, що передбачає завдання включення або виключення з тексту певних елементів з подальшим аналізом щодо змін, які відбулися внаслідок цього.

При поясненні нового матеріалу на уроках української мови та літератури використовуємо міні-дослідження, у ході якого пропонуємо учням висувати гіпотези, самостійно здійснювати аналіз мовного матеріалу. Учитель при цьому виконує роль координатора процесу.

Важливе значення в процесі вивчення української літератури має аналіз літературних творів, у ході якого практикуємо такий дослідницький прийом, як складання кластерів (графічний спосіб організації матеріалу у вигляді умовної логічної схеми, що пов'язує певні поняття і дозволяє забезпечити наочність тих мисленнєвих процесів, які запускаються під час занурення в певну тему.

Цей метод є незамінною формою й на уроках української мови, оскільки є універсальним і може виступати в ролі опорного конспекту при систематизації певної теми або при групуванні лінгвістичних понять та встановленні між ними логічного зв'язку.

Метод проєктів (сукупність прийомів, засобів та дій учнів, що реалізуються в певній послідовності для досягнення поставлених дослідницьких завдань – вирішення проблеми, що є значущою для учнів й оформленою у вигляді кінцевого дослідницького продукту), постає як важливий фактор формування дослідницьких умінь в учнів, оскільки в процесі підготовки та захисту проєктів вивчення твору переводять в площину дослідження.

Цікавою формою на уроках словесності вважаємо ейдос-конспект – створення творчого дослідницького проєкту щодо аналізу прочитаного твору, ключовим моментом якого має бути опис асоціативного сприйняття прочитаного у вигляді опорного конспекту, що поєднує теоретичні знання та ілюстративний матеріал до твору.

Переконані, що цей вид діяльності допомагає учням побачити візуальні образні паралелі характеру героя, озвученої думки, розглядати текст як спосіб і форму сприйняття світу, дозволяє організувати на уроці навчальні ситуації проблемного характеру, що розвивають мислення в процесі аналізу ідей твору на уроках літератури чи дискусійних точок зору на уроках мови.

Таким чином дослідницький характер навчання учнів у закладі загальної середньої освіти на уроках української мови та літератури сприяє розвитку аналітичного мислення, умінню бачити логічні взаємозв'язки між фактами, навичок формулювання інформації шляхом аналізу першоджерела, підготовці до індивідуальної дослідницької діяльності.

Дослідницька діяльність допомагає залучити в навчальний процес почуття, емоції учнів, активізує їх у навчальному процесі, формує навички самостійної роботи (пошук інформації, систематизація й узагальнення, проведення дослідження тощо), забезпечує індивідуалізацію та диференціацію навчального процесу, дозволяє реалізувати творчий потенціал учнів, стимулює їх до подальшого розвитку, самовдосконалення та самоосвіти, підвищує інтерес до вивчення української мови та літератури.

Список використаної літератури

1. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности: методическое пособие. М.: Высшая школа, 1981. 240 с.
2. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
3. Миронов А.В. Исследовательская деятельность – основа развития творческой личности. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovatelskaya-deyatelnost-osnova-razvitiya-tvorcheskoy-lichnosti/viewer>
4. Мухина В.С. Психологический смысл исследовательской деятельности для развития личности. *Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве: сб. статей / под ред. А.С. Обухова*. М.: НИИ школьных технологий, 2006. С. 24–43.
5. Недодатко Н.Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників: дис. ... канд. пед. наук. Кривий Ріг, 2000.
6. Олійник І.В. Психолого-педагогічні детермінанти формування дослідницьких здібностей. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2019. № 2 (18). URL: <https://www.pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2019/2/12.pdf>
7. Agileuova A., Kulbaeva A., Zhumanova A., Nagumanova Zh. Competence approach in modern humanitarian education. *Revista Espacios digital*. 2017. Vol. 38 (Number 50). P. 36. URL: <http://www.revistaespacios.com/a17v38n50/a17v38n50p36.pdf>